

Da bi se napisala kritička, marksistička istorija, mora se početi od saznanja da tek borba proletarijata vodi postepenu negaciju klasnog društva i njegovih vrijednosti.

MUSTAFA IMAMOVIĆ

ISTORIJA, DOGMA ILI KRITIKA?

Svrha ove diskusije je da, u kontekstu razgovora o dogmatizmu i savremenom socijalizmu, podstakne razmišljanja i raspravu o otvorenim pitanjima naše istorijske nauke, a nikako ne da dadne potpun odgovor na njih. Čovječanstvo je još od svog najranijeg doba pokazivalo izuzetno zanimanje i radoznalost za prošlost. Ljudi su uvijek rado slušali pjesme i priče o starim junacima i njihovim doživljajima. To znači da su ljudi gotovo oduvijek imali interesovanje za istoriju. Taj interes je uslovljen i nametnut u prvom redu nužnošću samoidentificiranja u sopstvenom vremenu i prostoru. Svaki čovjek posjeduje memoriju, odnosno sjećanje na događaje iz sopstvenog života, koje mu služi za samoidentificiranje u svakoj datoj životnoj situaciji: da zna odakle je, gdje je, šta želi, kuda ide, jednom riječju da zna ko je i šta hoće. U tom smislu može se reći da istorija,¹⁾ bilo usmena ili pisana, predstavlja organiziranu memoriju čovječanstva. Ako bi nekim slučajem čovječanstvo zaboravilo svoju prošlost, sa ljudskim društvom dogodilo bi se isto što i sa čovjekom koji je usljed neke kontuzije pretrpio gubitak pamćenja: izgubilo bi osjećanje za samoidentifikaciju, za snalaženje u vremenu i prostoru. Ona ljudska zajednica koja usljed različitih okolnosti zaboravi svoju prošlost ili nema

¹⁾ Termin istorije upotrebljava se u ovom tekstu uopćenito u dva različita smisla: kao istorijska nauka, ili kao slijed događaja i procesa u razvoju ljudskog društva.

možnosti da u njom upozna svoja nova pokoljenja, vremenom se socijalna i moralna rastače i potpuno gubi vlastiti istorijski identitet.

Međutim, istoriju kao organiziranu memoriju čovječanstva, odnosno neke njegove uže zajednice, ne treba posmatrati statično, jer ona nikako nije jednom zauvijek data, kazana ili napisana. Istorija je veoma pokretljiva duhovna forma. Ona se mijenja u prvom redu zavisno od društvenih okolnosti u kojima se istorija formira.) Svako društvo, svaka socijalna klasa, čak svaka generacija iznova piše svoju istoriju, odnosno stvara vlastitu sliku svoje geneze i mjesta i uloge u vremenu i prostoru u kojem živi. U tom smislu definicija Johana Hojzinge, o istoriji kao duhovnoj formi u kojoj jedna kultura polaže sebi račune o vlastitoj prošlosti, potpuno je tačna. Razlog što se istorija uvijek iznova piše je prije svega želja da se ona protumači na nov način u skladu sa shvatanjima datog vremena. Pristup novim arhivskim dokumentima i drugim materijalima olakšava nova tumačenja, ali ih nužno ne uslovljava.

Zanimanje prošlosti i općenito njeno poznavanje može često predstavljati izvor konzervativnosti. Istorija otkriva da je za oformljenje određenih institucija utrošeno dugo vremena i puno ljudske energije, te da prema tome s njima ne treba olako postupati i rukovati. Ali sa druge strane, istorija je i velika revolucionarna inspiracija. U koliko čovjek može bilo šta naučiti iz istorije, onda je to na prvom mjestu saznanje da ništa nije vječno osim same promjene. Istorija u tom smislu ne objašnjava samo prošlost, i vrijeme, i svijet u kojem se živi nego ukazuje i na budućnost. Odatle istorija i kao naučna i kao nastavna disciplina ima ogroman značaj u formiranju antidogmatske svijesti kod novih generacija.

Danas je doduše česta povika na istoriju i »istoricizam«. Svi oni filozofi, sociolozi, ekonomisti i drugi koji su skloni da olako odbacuju rezultate i poriču svaki značaj istorijskih proučavanja; zaboravljaju da je određena slika povijesti već inkorporirana u teorijskim koncepcijama od kojih polaze u svojim razmatranjima savremenog društva. Ne moraju uvijek svi ovakvi teoretičari biti svjesni te određene povijesne slike niti je poznati u pojedinostima. To pitanje nije sada ni važno. Bitno je što oni svojim antiistorijskim stavom često onemogućavaju proučavanje i formiranje istorije onih naroda, regiona ili čak čitavih kontinenata čije povijesno iskustvo iz različitih razloga nije uzimano u obzir prilikom formuliranja određenog teorijskog koncepta. Nekritičkom dogmatiziranju određenog koncepta povijesti skloni su često i mnogi istoričari. Odatle mnoge sinteze svjetske, evropske ili nacionalne povijesti jednostavno izbacuju iz konteksta istorije.

1) Upr. Rajt Mila (Wright Mills). Sociološka imaginacija, Beograd 1964, 16-17.

... koji stvaraju čitave narode, epohe i kontinente. Povijesni totalitet nije nikako bezobličan kako bi se dalo zaključiti na osnovu crkvenih snova. Suvremeni povijesni totalitet može biti samo snova snova pripadajućeg.

Pravim povijesni ljudi zanemaruju ovu činjenicu povijesnog kontinuiteta i stvaraju nove epohe i narode. Povijesni totalitet je stvaranje i stvaranje. U takvim situacijama i stvaranju studijama, veza među pojavama ne traži se duž zamršenih puteva njihove izvornosti, nego izvornosti, nego izvornosti, preskakanjem, kao odnos između svakakvog smisla, svrhe i cilja istorije, a ne između i između. Na taj način stvara se svijet u mislenoj vezi i značaju izvornosti. Povijesni totalitet je logična i povijesna činjenica da se određene stvari i pojave života i povijesti pripisuju opće vrijednosti. Sve što ne može da se podvede pod tako stvorenu shemu pravišnosti, tog izvornosti automatski se izbacuje iz konteksta istorije. Nastupanje da se iz svih povijesnih pojava izvode neke što bi bile opšte za sve njih, ili da se svako pojedinačno podvede pod neku opštu vrijednost, vodi u stipizam koji je u istorijskoj literaturi već odavno označen kao osnovni karakteristika srednjovjekovnog duha. Čuvaj svijet i život u srednjem vijeku su razlika i razlika. Sve ideje koje su potom kristalovane u velike i brojne ideološke sisteme ili hijerarhije pojmova. Svaki kvalitet izdvaja se iz totaliteta pojedinačnog slučaja, i nakon automatske analize dobija se odgovarajući broj i mjesto u teorijskom sistemu.)

Ovakav način razmišljanja po pravilu krojerovira jednu primitivnu povijesnu svijest koja nema puno veze sa stvarnim granicama identiteta među istorijskim pojavama. Sve što se na osnovu spoljne sličnosti ili pripadnosti može davati u međusobnu vezu, automatski se svrstava u određenu kategoriju ili već stvorenu sliku istorijske stvarnosti. Mada se neki od ovih istoričara često pozivaju na Marksa, oni avajim prilikom povijesti impudno negiraju njegovo poznato načelo istorijske osobnosti, koje ukazuje na činjenicu da se svako dato društvo sa svojim odgovarajućim institucijama može shvatiti jedino u koliko se postavlja kroz prizmu epohe u kojoj se javlja, razvija i opstoji. Nasuprot tome: značan dio jugoslovenske historiografije kriše pravišnosti potzreći od nekih konstanti koje su nastale tek u 19. i 20. stoljeću. Najčešće se model nacionalne svijesti južnoslovenskog građanstva kakav je formiran otprilike u drugoj polovini 19. stoljeća projekta na čitavu prošlost sve tamo do ranog srednjeg vijeka. Očitu i dovoljnu kritiku i parafrazu izvornosti slike povijesti koja je na taj način stvorena u našoj građanskoj historiografiji dao je Miroslav Krleža u svojim brojnim marginalia historiografici.⁴

⁴ Krleža, Miroslav, *Historiografija Jugoslovenske Republike*, Zagreb, 1962, posebno izdanje 1968.

Dogmatizam u istorijskoj nauci vodi dogmatizam u nastavi istorije. Mada bi potpun odgovor na ovu tvrdnju dala tek analiza nastavnih programa, teško je ne složiti se sa konstatacijom profesora Đurđevića, da se u našoj školi još prodaje i bilže jedna post-marxistička interpretacija istorije. Tamo bi se moglo dodati da to nije samo postmarxistička nego još u velikoj mjeri građanska interpretacija povijesti. Po svom karakteru naša školska istorija je pretežno još deskriptivna, ili pragmatička i moralizatorska. To je naracija pretežno episke vrstacije u kojoj se uglavnom među dva vida pričanja. Na jednoj strani prate se biografije glavnih junaka, a na drugoj opisuju se ratovi, putovanja, dogovaranja itd. Sve je to često opterećeno nepotrebnim pojedinostima i jazičnim romantičarskim i idiličnim slikama koje nemaju puno veze sa istorijskom stvarnošću. Pokušaji da se izađe iz tog kruga i da se prikaže razvitak privreda, kulture i drugih ljudskih institucija i djelatnosti uglavnom se svode na prilično uprošćena i ne osobito zanimljiva skiciranja u »svjetlu istorije«. Čest moralizatorski patos izaziva oduševljenje ili neka druga raspoloženja, ali učenici ne nameću nikakva sporna pitanja niti duhovnu borbu.

Nastava istorije se mora osloboditi svojih čestih patetičnih i idiličnih evokacija, iz prostog razloga što je povijesna stvarnost potpuno suprotna takvom stilu i shvatanju svijeta. Ne znam da li pedagoške norme dozvoljavaju mogućnost da se učenicima osnovne i srednje škole ostavljaju otvorenim izvjesna povijesna pitanja. Sigurno je, međutim, da se nikakvim pedagoškim normama ne smije pravdati i dopustiti da tumačenje istorije »uspavljuje svijest« i zarobljava logiku učenika, kako bi to Krišča rekao »tašaljenja dostojnim neistinama«. Ovo u toliko prije što saznanja koja se steknu još u osnovnom obrazovanju, ma koliko uskad mogla biti iskrivljena, ostaju za većinu ljudi aksiom u koji se ne pravilo ne sumnja. Sva kasnija nova i kritička saznanja o istoriji do kojih se može doći, procjenjuju se od strane većine ljudi upravo sa stanovišta tih pučkoškolskih aksioma kao apsolutnih kriterijuma. Odatle na svima onima, koji na bilo koji način rade u nastavi istorije, leži izuzetna odgovornost. Ne može se doduše poreći da se ne čine napori da se istorija izloži genezički, tj. da se svijet shvati kao jedan razvojni proces u kojem vladaju određene zakonitosti i osobenosti. Međutim, ovi napori su često formalni, pa otuda misao o razviku u našoj školskoj istoriji sadrži još mnogo proizvoljnog, shematskog i neplodnog materijala i tumačenja.

U našoj istorijskoj nauci se vrlo često zaboravlja poznata Marksova misao, da je istorija svakog današnjeg društva istorija klasnih borbi, i da sa druge strane, čitav razvitak čovječanstva prije proleterske revolucije predstavlja u stvari njegovu predisto-

1) Na shvatanje da u našoj istorijskoj nauci ova još prevladava se govore u više različitih oblika kao u konstataciji profesora Đurđevića, u ovom programu, »Kritički razmatranje nastave u historijskoj nauci«, profesor Miroslav Đurđević, *Prilog* br. 1-2/1974, 27.

riju. Prema Marksu, problem nije u tome da li će se taj klasni, pretkomunistički svijet protumačiti na jedan ili drugi način, nego kako ga izmijeniti i time otvoriti put stvarnoj istoriji. Ima dosta primjera da se traga za novim tumačenjima i rezultatima istorijske nauke u tom pogledu ne mogu se nikako poricati. Mora se, međutim, reći da ovi napori nisu uvijek kritički usmjereni. Još se pretežno radi po naslijeđenim metodima građanske istorijske nauke, koja nudi već izgrađene poglede na južnoslovensku povijest. Otuda se lakšim metodom mogu lakše ostvariti određeni rezultati, nego kada marksističkim prilazom tek treba trasirati nove puteve u izučavanju prošlosti.) Prošli svijet treba proučavati zato da bismo ga odbacili i promijenili, a ne da se njegovim vrijednostima zarobljava i opterećuje svijest novih generacija. Tu stvari treba jasno razlučiti. Nije sve što je u prošlosti živjelo na jednom tlu, tradicija onog društva koje danas živi na istom prostoru. Tradicija je usmena i pismena predaja, vjera i svjedočenje o stvarima prošlosti koje su starije generacije prenijele današnjim pokoljenjima. Pojam tradicije implicira u sebi sud o vrijednosti prenetog elementa. Tradicija nije samo institucija prošlosti nego vjera u njenu vrijednost. Prema tome, može se reći, da je tradicija ideja koja izražava jedan vrednosni sud, a održanje tradicije znači želju za održanjem ove vrijednosti. Zato da bi se napisala kritička, marksistička istorija, mora se početi od saznanja da tek borba proletarijata vodi postepenoj negaciji klasnog društva i njegovih vrijednosti. Rušeći klasno društvo, njegove dogme i tabue koji stoljećima zarobljavaju i uništavaju bezbrojna pokoljenja, proletarijat u jednoj mukotrpnj borbi otvara put stvarnom oslobođenju čovjeka i čovječanstva. O ovim marksističkim pretpostavkama proučavanja istorije, onako kako ih sam vidim, pokušao bih jednom drugom prilikom kazati nešto više.